

УДК [398.21:179.6.035.3(477)"19/20"](092)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.03.563>

**НАРОДНИЙ ПЕРЕКАЗ
«ШУХЕВИЧ ВБИВАЄ ВОРОГІВ
І ГЕРОЇЧНО ГИНЕ»:
ІДЕЙНО-СМИСЛОВИЙ АСПЕКТ**

Євген ЛУНЬО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1543-7008>
кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ фольклористики,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: lunyoe@gmail.com

Один з найвідоміших українських національних героїв минулого століття — Головний командир УПА Роман Шухевич — «Тарас Чупринка» — є персонажем багатьох фольклорних творів, що все ще активно побутують і в сьогоденні. Записуванням і аналізом оповідного фольклору про Р. Шухевича раніше займався лише Г. Дем'ян, а також у низці статей — автор.

Мета статті — на основі аналізу оригінального народного переказу «Шухевич вбиває ворогів і героїчно гине» — простежити його генезис і динаміку розвитку, виділити у творі компонент суб'єктивний — привнесений автором художній вимисел, а також компонент об'єктивний як безпосереднє відображення історичної реальності, висвітлити їхню між собою органічну єдність як мистецького явища. Вказати на особливу ідейно-політичну й естетичну роль Р. Шухевича як історичної постаті і як художнього образу у формуванні української масової свідомості. *Методологічна основа* — метод герменевтики як мистецтво розуміння текстуального дискурсу, а також як коментування та інтерпретацію мистецького твору шляхом розумово-аналітичного й інтуїтивного осягнення його художнього смислу. *Об'єктом дослідження* представленої статті є оригінальний народний переказ на мотив: «Шухевич вбиває ворогів і героїчно гине». *Предметом дослідження* — ідейно-смісловий аспект народно-епічного образу Головного командира УПА. *Новизна* — автор вперше відкрив і дослідив притаманне повстанській прозі новітнє модерне явище — тенденцію певного протистояння між епічною — усною і книжною — письмовою формами трактування дійсності.

Ключові слова: повстанський героїчний епос, народне оповідання, народний переказ, національний герой, Р. Шухевич, ОУН, УПА, Яворівщина.

Eugene LUNIO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1543-7008>
Candidate of Philology,
Institute of Ethnology
National Academy of Sciences of Ukraine,
Research Fellow, Department of Folklore,
15, Svobody ave., 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: lunyoe@gmail.com

**FOLK RETELLING «SHUKHEVYCH KILLS
ENEMIES AND HEROICALLY DIES»:
IDEOLOGICAL AND SEMANTIC ASPECT**

Formulation of the problem. National-epic images of heroic persons who in the past have sacrificed themselves to fight against external enemies — oppressors of Ukraine, have important potential for the development national identity of its modern citizens, both the masses and the elite. One of the most famous Ukrainian national heroes of the last century — the Chief Commander of UPA Roman Shukhevych — «Taras Chuprynaka» is a character of many folklore works that are still prevalent active in the present. Previously, only G. Demian was engaged in recording and analyzing narrative folklore about R. Shukhevych, and the author, in a number of articles.

The purpose of the article is based on the analysis of the original folk legend «Shukhevych kills enemies and heroically dies» — to trace his genesis and development dynamics, highlight the subjective component in the work — the author's artistic fiction, and the component is objective as a direct reflection of historical reality, to illuminate their organic unity as an artistic phenomenon. To point out the special ideological, political and aesthetic role of R. Shukhevych as a historical figure and as an artistic image in the formation of the Ukrainian mass consciousness. *The methodological basis* is a method of hermeneutics, which is defined as an art of understanding of textual discourse, and also defines as a commentary and interpretation of an artistic work by way of a rational-analytical and intuitive comprehension of its artistic meaning. *The object of the study* of this article is the original folk legend on the motive: «Shukhevych kills enemies and heroically dies». *The subject of the study* is the ideological and semantic aspect of the national-epic image of the UPA Commander-in-Chief. *Novelty* — the author first discovered and explored the latest modern phenomenon inherent in insurgent prose — the tendency of a certain confrontation between epic — oral and book — written forms of interpretation of reality.

Keywords: insurgent heroic epic, folk story, folk retelling, national hero, R. Shukhevych, OUN, UPA, Yavorivshchyna.

Вступ. *Постановка проблеми.* Народно-епічні образи героїчних осіб, що в минулі часи жертвовно боролися із зовнішніми ворогами — поневолевачами України, володіють важливим потенціалом для утвердження національної ідентичності її сучасних громадян як широких народних мас, так й еліти. Один з найвідоміших українських національних героїв минулого століття — Головний командир УПА Роман Шухевич-«Тарас Чупринка» є персонажем багатьох фольклорних творів, що все ще активно побутують і в сьогоденні. Бо ж саме власна національна ідентичність, чіткі національно-державницькі цінності й ідеали, зокрема культ як минулих, так і сучасних вояків-героїв у сьогоденньому суспільстві, є запорукою перемоги у війні з агресором.

Що стосується попередніх досліджень народно-епічних творів про Р. Шухевича, то спеціально цим питанням займався фактично лише Г. Дем'ян. Цінною є змістовна стаття «Український народ про генерала Романа Шухевича-«Тараса Чупринку» [1], у якій розглянуто низку народних оповідань та переказів про цю особу. Окремі зразки фольклорної прози, в яких у ширшому чи вужчому плані йдеться про Головного командира УПА, зустрічаємо у виданнях Г. Дем'яна «Генерал УПА Олекса Гасин-«Лицар» [2, с. 372—230], «Степан Бандера і його родина в народних піснях, переказах, спогадах» [3]. Для науки вони цікаві тим, що подають Р. Шухевича у його взаєминах з іншими визначними посталями визвольної боротьби.

Окрім того, упродовж останніх двох десятиліть автор цієї статті записав понад два десятки оригінальних народно-оповідних творів про Р. Шухевича та його родину. До цього часу про фольклорний образ цієї героїчної особистості опублікував низку статей: «Постать Романа Шухевича в оповідному фольклорі Яворівщини» [4], «Головний командир УПА Роман Шухевич у фольклорній прозі Яворівщини» [5], «Народне оповідання «Шухевич перебуває у секретній повстанській криївці»: ідейно-художній аспект» [6], «Народний переказ «Роман Шухевич і Осип Дяків квартирують у селянській хаті: ідейно-смісловий аспект» [7], «Народний переказ «Роман Шухевич прилітає у ліс до повстанців»: ідейно-смісловий і естетичний аспект» [8].

Вартує проникливого ідейно-сміслового й художньо-поетичного аналізу також записаний ори-

гінальний народний переказ «Шухевич вбиває ворогів і героїчно гине»¹. Він і є об'єктом дослідження пропонованої статті. *Предметом дослідження* — ідейно-смісловий аспект народно-епічного образу Головного командира УПА.

Мета статті — на основі аналізу оригінального народного переказу «Шухевич вбиває ворогів і героїчно гине» простежити його генезис і динаміку розвитку, виділити у творі компонент суб'єктивний — привнесений автором художній вимисел, а також компонент об'єктивний як безпосереднє відображення історичної реальності, висвітлити їхню між собою органічну єдність як мистецького явища. Вказати на особливу ідейно-політичну й естетичну роль Р. Шухевича як історичної постаті і як художнього образу у формуванні української масової свідомості.

Отож саме під таким кутом зору, застосовуючи передовсім метод герменевтики, що його визначають як мистецтво розуміння текстуального дискурсу [9, с. 89], а також окреслюють як коментування та інтерпретацію мистецького твору шляхом розумово-аналітичного й інтуїтивного осягнення його художнього смислу [10, с. 432], розглянемо зазначений переказ.

Основна частина. Оригінальність та й взагалі надзвичайна особливість аналізованого переказу полягає в кількох причинах. Найперше — його основою, тобто першотекстом є книжний матеріал, причому з кількох різних за ідейно-політичною приналежністю друкованих джерел. По-друге — визначальним, питоמו найбільш об'ємним є текст, у якому як сам Головний командир УПА Роман Шухевич, так і взагалі український національно-визвольний рух під проводом ОУН і УПА, представлений та інтерпретований у край негативному ворожому ракурсі. Адже автор цієї книги — відомий високопоставлений працівник радянських репресивних органів, задіяний у плануванні й реалізації низки спецоперацій проти ворогів радянської імперії, зокрема українських націоналістичних діячів, Павло Судоплатов (1907—1996). Йдеться про одну з його книг, а саме «Разведка и Кремль» [11].

Примітно, що оповідач прямо не вказує на те, що його розповідь в своїй основі опирається на росій-

¹ Записав Євген Луньо 16.12.2011 р. у м. Червонограді Львівської обл. від Гаврищишина Юрія, 1923 р. н. Домашній архів Євгена Луна.

ське, тобто вороже джерело, а саме книгу одіозної особи — чекіста П. Судоплатова. Можна припустити, що він сам цього не знав, а всю інформацію чув у формі переказу від інших оповідачів, які при цьому не бажали говорити про її реальне книжне московське першоджерело. Проте, на нашу думку, таке припущення видається малоімовірним.

Ми більш схильні вважати, що оповідач таки знав про книгу Судоплатова, про широко й детально представлену в ній версію загибелі Головного командира УПА. По-перше, якщо наш респондент лише чув переказ відомостей з цієї книги від своїх друзів одноподумців, то вони скоріше всього зазначили б про першоджерело. Бо ж їм розходилося б, як це зазвичай буває, таким чином удостоверити свою розповідь опертям на обізнаність одного з розробників й безпосередніх керівників спецоперації радянських репресивних органів з розшуку й знешкодження Р. Шухевича. По-друге, зважаючи на особливе, культове захоплення героїчною постаттю Головного командира УПА, й звідси прагненням розкрити таємницю його загибелі, думаємо, оповідач читав її особисто.

Маємо й своє розуміння, чому у тексті прямо не вказано про книгу П. Судоплатова. Міркуємо, що як вояк УПА, український націоналіст і патріот, наш оповідач не вважав за доцільне відкрито зізнатися перед широким загалом, що цікавиться ворожою пропагандивною літературою. Очевидно побоювався, що це могло б його якоюсь мірою компрометувати. Але захоплення славною особистістю Р. Шухевича, жага досягнути про нього якнайбільше інформації таки спонукала його взяти до уваги цю московсько-чекістську версію. Правда, при цьому він не сприймає її повністю в її ворожому як взагалі до українського національно-державницького змагання так і зокрема до самого Р. Шухевича ідейно-смысловому наповненні. Оповідача цікавлять передовсім представлені у книзі на його думку достовірні факти. А вже далі він їм дає своє, оперте на власну національну свідомість, а також на цінності й методологію української народно-оповідної традиції, трактування й осмислення. Більш розгорнуто про цей процес піде мова далі.

Та, все ж, із окремих висловлювань оповідача опосередковано можна простежити твердження, що він таки обізнаний з певною незвичайною інформацією про загибель Р. Шухевича із зазначеної книги.

Хоча прямо таки не вказується, про яке саме конкретне джерело йдеться. Прочитуємо ці висловлювання, тому що вони вартують спеціального коментаря. «Цікавився я, як загинув Роман Шухевич, як емгебистам вдалося його вислідити. [...] Але наші не пишуть того, що то Шухевич вбив міліціонера. Не пишуть, що вона стільки то зрадила людей. Так шо наші обминають те все. Для молоді ж то не дуже приємно про таке писати. А я то шо знав, то розказав. Я знав то і з літератури, і з оповідей інших людей знав. То дуже давно було, але запам'ятав. [...] Але люди то знали колись і друг другу розповідали. Я то чув вже тут тепер за України. А того всього наші не пишуть ніде, не хочуть писати того всього, тої правди. Може ще і більше того всього було, але я шо знаю про загибель Шухевича, то і розказав»².

Вже перше речення представляє оповідача як особливо зацікавленого таємницею загибелі Головного командира УПА. І він сам вказує на активну діяльність у пошуку інформації про це. І очевидно як наслідок він і вийшов на книгу П. Судоплатова.

Далі оповідач відомо йому інформацію протиставляє із «нашою». Що саме мається на увазі в окресленні «наша» конкретно не зазначено. Та як ми це розуміємо, йдеться про вітчизняні, українські національно-державницькі усні, а більшою мірою друковані відомості. При цьому висловлюється претензії чи правильніше буде сказати жаль, що, мовляв, з українського боку, очевидно, засоби масової інформації, чи й науково-популярна, наукова література зумисне не публікує на думку оповідача цікавих, вартих уваги відомостей про загибель Р. Шухевича. Й дає цьому своє пояснення — ця «правда» шкідлива для виховання української молоді.

На тій основі, що йому бракує більше і «справжньої» інформації про Головного командира УПА, оповідач так би мовити внутрішньо мотивує й оправдує своє звертання до ворожої московської книги. І все ж при цьому таки не наважується відкрити карти — вказати, що це за книга. Напевне остерегається звинувачень у якійсь, скажімо, колаборації з ворожими московськими пропагандистами.

Водночас варто підкреслити, що у цій ситуації в аналізованому переказі простежується естетич-

² Записав Євген Луцько 16.12.2011 р. у м. Червонограді Львівської обл. від Гавришишина Юрія, 1923 р. н. Домашній архів Євгена Луцька.

но потужний, віддавна притаманний оповідній традиції ідейно-художній прийом втаємничення знань. При цьому оповідач підвищує свій суспільний статус й авторитет, оскільки якимось невідомим, можливо, незвичайним способом володіє таємними, особливими знаннями.

І ще із цитованих висловлювань оповідача виразно простежується одна з важливих особливостей виникнення й функціонування повстанської оповідної традиції — доволі питоме й органічне залучення в усні тексти різноманітної книжної інформації з її подальшою інтерпретацією й відповідним осмисленням. Вказується, що в цьому плані оповідач далеко не поодинокий. Подібних до нього творців й носіїв новаторської тенденції розвитку оповідного процесу є чимало.

Слід зазначити, що книгу П. Судоплатова не можна беззастережно сприймати як джерело об'єктивної історичної інформації. Адже автор, думаємо, як із зумисною метою приховати від читача окремі факти, так і в силу своєї некомпетентності дозволяє собі немало кількість фальсифікувань і звичайних перекручень загальновідомих фактів. Наприклад, не витримує критики його твердження, що високопоставленого комуністичного керівника С. Кірова вбили на ґрунті ревнощів, адже російські історики вважають, що це сталося за наказом Сталіна, який вбачав у ньому конкурента. Також П. Судоплатов митрополита Шептицького один раз називає Андреем, а далі Олександром. Тим часом Шептицький як митрополит ніколи не іменувався Олександром, бо це було його світське, дане при хрещенні третє ім'я. Чимало перекручень й фальсифікацій зустрічаємо й у цій частині тексту Судоплатова, що лягла в основу переказу. Конкретніше про них піде мова в детальному аналізі фольклорного твору.

Поряд із матеріалами книжки радянсько-російського одіозного автора, в аналізованому переказі зустрічаємо, правда, значно меншою мірою, й опертя на українську друковану продукцію, головномемуаристику, публіцистику авторів національно-патріотичного спрямування.

Третьою особливістю досліджуваного переказу є те, що у ньому інформація, яка представляє Головного командира УПА й в цілому український націоналістичний рух у негативному, викривальному ракурсі, подається у протилежній ідейно-політичній інтерпре-

тації. Р. Шухевич виведений в образі позитивного, славного народно-епічного героя української нації.

А тепер спробуємо розкрити кожен з зазначених вище особливостей, яка їхня природа, чому і яким чином так сталося.

Зазначимо, що виникнення й функціонування переказу закономірно впливає із стану творення й побутування оповідної традиції в сучасну епоху. При цьому тісно взаємодіють між собою традиційні, з глибини попередніх віків, і сучасні, модерні властивості сучасного оповідного процесу як суспільно-культурного явища. Адже у ХХ столітті, особливо у його другій половині, друкована продукція стала доволі звичним явищем для суцільно письменого народного середовища. А тому цілком закономірною є тенденція, якщо інформація книжного походження набуває актуальності у певному вузкому чи ширшому соціумі, в якому оповідна традиція функціонує досить активно, то вона, ця інформація, поглинається цим соціумом з подальшим її власним, через народно-оповідний процес, осмисленням а також трансмісією.

Яскравий приклад цьому — оснований на опублікованих спогадах сина Р. Шухевича Юрія народно-оповідний твір, що ми його записали й детально проаналізували у статті «Народний переказ «Юрій Шухевич признається до загиблого батька»: ідейно-художній аспект» [12]. На підтвердження поширеності зазначеного явища служить ще один факт. Так, записуючи повстанську оповідну традицію, ми зафіксували поширену в локальному народному середовищі розповідь, почерпнуту з нашого збірника «Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників і очевидців» [13]. Звісно, за час свого побутування вона вже встигла зазнати певної структурно-змістової трансформації.

Маємо і певне міркування, чому інформація з книги одіозного радянсько-російського працівника московської каральної системи була взята для відображення й осмислення в українському національно-патріотичному середовищі.

Наш оповідач — колишній дієвий член націоналістичного підпілля й вояк УПА, а в часи української державності — член Всеукраїнського братства ОУН—УПА імені Романа Шухевича — Тараса Чупринки. Саме в середовищі цієї історико-культурної громадської організації дуже активно обговорюва-

лися й осмислювалися події і явища боротьби ОУН і УПА, а зокрема життя, діяльності а також загибелі Р. Шухевича. Оскільки важливою умовою успішного функціонування націоналістичного підпілля й діяльності за своїм характером партизанського збройного формування УПА була конспірація, то більшість інформації про них спеціально обмежувалася, а, точніше, була засекреченою. Особливо це стосувалося діяльності вищого командного складу УПА, найбільше, звісно, Головного командира Р. Шухевича.

А цей останній як легендарна культова постать привертала надзвичайну увагу й зацікавлення широкого народного загалу. Особливо особа Р. Шухевича була популярною серед колишніх вояків та підпільників і спонукала знати про свого командира-героя більше, навіть все, що тільки можливо. У такій ситуації не могла не взятися до уваги навіть негативна інформація з ворожих радянсько-російських джерел. Тим більше, що книги П. Судоплатова видавалися значними тиражами і навіть у Західній Україні були доступними для широкого читача. Таким чином, внаслідок прагнень в активному українському національно-патріотичному середовищі до будь-якої інформації про Р. Шухевича і виник зазначений переказ.

Чи знав наш оповідач, що відомості походять із книги П. Судоплатова, однозначно сказати важко. Принаймні прямо про це у нього не говориться. Цілком імовірно, що він міг це все почути від своїх друзів — членів Братства, а далі розказати й нам. Та все ж із деяких непрямих натяків ми схильні вважати, що наш респондент знав як про самого П. Судоплатова, так і про його друковані мемуари про операцію з ліквідації Головного командира УПА. А не розкрив цього, думаємо, спеціально, аби таким чином не похитнути високого для нього статусу оповідної традиції, а навпаки — ще більше її утвердити.

При цьому немаловажними є і наступні особливості й нюанси функціонування оповідної традиції на сучасному етапі.

В аналізованому переказі подається інша, відмінна від так би мовити офіційної, наукової, а отже книжної — епічна версія загибелі Головного командира УПА. При цьому простежується притаманна повстанській прозі тенденція певного протистояння між епічною — усною і науковою — письмовою форма-

ми трактування дійсності. Тут можна говорити про певного роду опротестування права наукового, письменницького погляду на історію як єдино правильного, що при цьому ігнорує епічні форми.

При цьому також бачимо, як в особливий спосіб оповідач відстоює право народу на епічне, усне осмислення історії, на право широких мас для самовираження свого як епічного, так і суспільно-політичного «я». У цьому ж ракурсі протиставляється достовірність джерел інформації. Епічні знання, у розумінні оповідача, йдуть безпосередньо від самих учасників та очевидців й передаються прямо від одних довірених, «своїх» людей іншим довіреним «своїм» людям. У своїй доволі тривалій і плідній практиці записування оповідної традиції нам не раз доводилось спостерігати міркування й сумніви респондентів, чи варто розповідати нам такі цінні відомості, якими у їхньому розумінні є народний епос. Сумніви, чи гідний і спроможний я належно зрозуміти, правильно сприйняти цей епос і використати його для загальної справи. Таким чином мене посвячували у певні, можна сказати навіть сакральні цінності, якими був епос для його авторитетних творців і носіїв. І що дуже важливо, на думку оповідачів, тільки через безпосередню розповідь, методом, за народними виразами, з уст в уста, очі в очі, душа в душу можна у всій повноті передати епос. Також при цьому як на логічно-смысловому, так психоемоційному рівні можна пересвідчуватися, що реципієнт правильно й у всій повноті сприймає почуте.

Усе сказане добре ілюструє почутий колись нами від поета, перекладача й культурного діяча Івана Сварника невеликий переказ про «правильне» записування фольклору, який вважаємо за доцільне навести тут повністю. «Один письменник записував від однієї сільської оповідачки цікаву легенду. Вона йому розповідала, а він нотував на папір. Промовивши останнє речення: «І пішла вона, і пішла, і пішла...», — питає письменника: «Записали Ви це?» — «Так», відповідає той. «А як Ви записали? — ану прочитайте». І він монотонно повторив записане. «Та ні, Ви не так записали». — «Ну а як? Та ж я добре почув і саме так записав, як Ви казали». — «Ні, я не так казала». — «А як Ви сказали?». І оповідачка емоційно, з душевною зажурою, із тембрально-звучковим вираженням філософського сенсу вже не-

повернення назад тієї, що відійшла, повторила: «І пішла вона, і пішла, і пішла...»³.

У передаванні інформації у письмовій формі певною мірою має місце процес відчуження. При цьому важко безпосередньо проконтролювати, хто її сприймає — чи достойна особа і чи з правильною, чи з доброю метою вона це робить.

Хоча головним завданням оповідача є розповісти про загибель Р. Шухевича, проте він, очевидно, через пієтет до свого Головного командира не може уникнути його героїзації та глорифікації. В аналізованій розповіді маємо вкраплення інших, на перший погляд позасюжетних мотивів, які, проте, покликані у відповідному, з точки зору оповідача «правильному» ідейно-світоглядному ракурсі представити як самого Р. Шухевича, так і повстанську епоху, подати при цьому його провідні морально-духовні цінності. При цьому оповідач дозволяє собі досить розлогий поетичний вимисел, різні фіктивні деталі, розраховуючи на те, що інтерес і повага до самої постаті Р. Шухевича робить цю розповідь вищого ідейно-художнього рівня, до певної міри сакральною. А це у свою чергу знімає у реципієнта всякі сумніви щодо достовірності сказаного.

Таким, зокрема, є мотив: «Р. Шухевич попри негальне становище їздить на курорт, ходить на футбол, у театр». У книзі Судоплатова йдеться лише про курорт, а твердження про ходіння на футбольні матчі й відвідування театру — це, очевидно, художній вимисел, або інформація з невідомих нам книжних джерел. Функціонально такі вчинки покликані підкреслити у характері Головного командира УПА присутність молодечого романтизму, що за своєю природою є доволі імпульсивним джерелом героїзму, подвигу, жертвності. Саме романтизм з його ідейно-світоглядними цінностями, канонами поведінки спонукав особистість до випробування долі, до шукання пригод задля героїчного самовираження.

Водночас маємо можливість спостерігати, як усна традиція у повстанську епоху змушена тісно контактувати й інтегруватися з різними письмовими джерелами. У своїй органічній сутності ця «співпраця» має двоякий, діаметрально протилежний характер. З одного боку народний епос з них користує, чер-

пає нову, первинну інформацію для подальшої інтерпретації згідно специфіки власного творчого процесу. З іншого ж боку — ставиться до них з недовірою, навіть поборює, бо, знову ж таки виходячи із власної специфіки, вважає їх нижчої вартості. Їм висуюються докори, що не подають усїєї правди, маніпулюють фактами, скривають окремі з них, як от епічне твердження про вбивство Шухевичем міліціонера, а звідси страждає правда.

Розповідь, що, перебуваючи в підпіллі, Р. Шухевич ходив на футбол, до театру, представляє нам його браваду. Бравада — це демонстративна хоробрість на межі зухвалості, вона особливо вивищує особу і кардинально протилежно принижує ворогів, зневажає й висміює на тій основі, що шукають його і не можуть знайти, а він у них, як каже народна приповідка, під носом і вільно себе почуває. У традиційних історичних піснях, думах, переказах, легендах з минулих віків багато народних героїв: Кривоніс, Нечай, Хмельницький, Гонга, Кармелюк, Довбуш та ін. в особливий спосіб демонструють свою неймовірну хоробрість.

В умовах фізичного й морального терору люди потребували цієї бравади як прикладу, як чинника підтримування себе на дусі. Основна цінність бравади — її демонстративність і пов'язаний з нею ризик. А ризик — це складова відваги й безстрашності. Багато прикладів бравади ми зафіксували й у повстанському героїчному епосі.

Розповідь на мотив «Шухевич з підпілля передає вінок на похорон знаменитої особи», теж походить з книги Судоплатова, де потрактований в негативному плані — як грубе порушення конспірації Шухевичем. Тим часом оповідач надає йому зовсім іншої конотації, яка навпаки глорифікує Головного командира УПА. Цим своїм поступком Шухевич демонструє вшанування ним культу предків, героїв. Великодушність цього його вчинку попри те, що була пов'язана із великим ризиком для власної безпеки, характеризує його особу з найвищої моральної сторони. Хай він і загине, але значно важливіше залишитися гідною особистістю як для самого себе, так і для навколишніх. Оповідна традиція нам демонструє, що подібні вчинки — з ризиком для власного життя вшановувати загиблих, похоронити їх в християнському обряді — були в повстанському середовищі доволі поширеним явищем.

³ Записав по пам'яті 2.05.2012 р. Є. Луньо із виступу Івана Сварника перед учителями філологами Яворівського р-ну у жовтні 1987 р. Домашній архів Є. Луни.

У тексті цікавий епізодичний мотив про те, як діти дають згоду на знищення свого батька-сексота. Найперше він надзвичайно емоційно насичений, збуджує реципієнта, загострює його умисел і почуття для глибокого проникнення, осмислення й сприйняття цієї проблематики — конфлікт між поколіннями, між рідною кров'ю, який завершується смертним вироком від своїх дітей.

Подібні мотиви про антагоністичні непримиренні конфлікти ідейно-політичного а звідси і морально-го характеру батьків і дітей у повстанській оповідній традиції є непоодинокими. Лише на Яворівщині ми записали кілька. Один з них — як старий батько, можливо не витримавши морального тиску енкаведистів, видав їм сховок свого майбутнього зятя повстанця, і там його вбили разом з нареченою — дочкою зрадника⁴. Подібний мотив зустрічаємо також у художній літературі, наприклад, М. Гоголь змальовує його у повісті «Тарас Бульба», де батько вбиває сина-зрадника.

В аналізованому мотиві, на відміну від гоголівського, маємо конфлікт між старим — огидним і віджилим, та молодим — чистим і величним, за яким майбутнє. Тут цей конфлікт також є символічним, це на особистісному прояві і вимірі демонстрація ідейно-політичного і морального конфлікту — протистояння тогочасної епохи. І правда на боці моральних і молодих. Вони схвалюють як політику, так і практику націоналістичного підпілля по очищенню суспільства від однієї з найогидніших форм моральної й ідейної деградації — зрадництва. Сексотство, донощитство — це була велика проблема тогочасного національно-визвольного змагання, бо саме агентурна діяльність ворога була передовою лінією боротьби.

Тут не просто молодь є чистою і перспективною, що рухається в життя на правильних і перспективних ідейно-політичних і моральних засадах. Вона також є рішучою і категоричною у засудженні зла своїх батьків, а далі з гідністю проходить випробування ворожим вербованням. Тут це вербування подане поза текстом, просто як факт, але насправді це було досить складне й важке випробування. Його на той час зазнавала велика кількість осіб. При тім спец-

служби застосовували цілу низку вишуканих у своєму фізичному, моральному тиску підкупів, шантажів, погроз, обманів тощо. А тут наголошено, що діти з їхньою ще не до кінця сформованою й не загартованою життєвою фізичною й моральною стійкістю вистояли вербування, не дали згоди на співпрацю з ворогом, не опідлилися. Це серед іншого дієвий промовистий приклад для усієї молоді.

Значима деталь, як у тексті через художній прийом ретардації — розтягування й повторення — наголошується, що діти дали згоду на виконання вироку над батьком. І ще одна деталь — що Судоплатов дивувався цьому. Цим художнім штрихом оповідач підкреслює різницю між московсько-комуністичними й українсько-націоналістичними ідейно-світоглядними й морально-духовними цінностями.

Увесь процес вербування до співпраці й зради подано нижче на прикладі підкупу й шантажу адвоката Горбунова (Горбового). Фактично цей Горбунов був своїм, підтримував зв'язки з повстанцями, бо ж знав, де зв'язкові хати Р. Шухевича. Бачимо, що слабкою, болючою ланкою, на яку натиснули емгебисти, це його переживання за долю своєї невинно засудженої племінниці. Його підкупають тим, що звільняють її з табору. Але далі простежується моральна деградація адвоката. На шлях зрадництва його штовхає страх бути самому арештованим. І ще одна деталь, яка вмотивовує моральне падіння Горбунова — його прізвисьце, яке вказує, що він етнічний росіянин. Таким чином оповідач у певний художній спосіб відвертає ганьбу зради від українців.

Вважаємо, що образ адвоката Горбунова є цілковитим художнім вимислом. По-перше, його існування не зафіксоване історичними документами. А по-друге — це суперечить звичайній логіці, основним конспіративним вимогам підпілля, щоб одна особа, за винятком хіба що особистого охоронця чи зв'язкового Головного командира УПА, знала про більшість його кришок та явочних квартир. Але на цьому фіктивному художньому образі в народному оповіданні простежується й осуджується анатомія зради, моральної деградації.

В аналізованому тексті тенденція недовіри до офіційної, опертої на історичних документах версії загибелі Р. Шухевича серед іншого виводиться із небажання оповідної традиції поступатися своїм правом при інтерпретації подій застосовувати прийоми по-

⁴ Записав Євген Луцько 7.09.1996 р. у м. Яворові Львівської обл. від Скіряк Ганни, 1927 р. н. Домашній архів Євгена Луцька.

етичного вимислу. Тобто, якщо говорити ширше — бути не просто точним відтворювачем, копіювальником історичних документів, а творчим їх інтерпретатором й осмислювачем.

Доволі вагоме ідейно-сміслові навантаження у нашому народному творі несе на собі художній факт, що Р. Шухевич особисто знищив міліціонера.

Цей факт у переказ потрапив із книги Судоплатова, проте це зумисний фальсифікат автора з метою дискредитації Р. Шухевича, мовляв таким необдуманим легковажним вчинком розконспірував себе. Тим часом В. Кук вказує, що у конспіративній хаті на той час Р. Шухевича не було, бо перебував у Львові, а міліціонера вбили охоронці [14, с. 485].

Оповідач же інтерпретує цей фіктивний факт по своєму. Він має на меті на противагу офіційній науковій версії, яка не подає нам фактів і картин про те, що Р. Шухевич, будучи Головним командиром УПА, особисто вбиває ворогів, представити його як справжнього стрільця, твердого й ідейно переконаного вояка, якому не здригнеться рука убити ворога. І ця епічна версія щодо бойових якостей Р. Шухевича по своїй суті не суперечить реально історичним відомостям. Адже відомо, що в 1930-ті роки він, як керівник бойової референтури на ЗУЗ, не лише був організатором атентатів на ворогів України, але й особисто виконав вирок революційного суду ОУН — присуд смерті над польським провокатором. В народно-епічному творі оповідач — сам учасник збройної боротьби, стілець УПА, змальовує Р. Шухевича не лише реальною постаттю, він добре знає тогочасні обставини і подає його крізь призму цих обставин ще більш конкретною героїчною особистістю.

У переказі, вбиваючи міліціонера, Р. Шухевич, з одного боку, діє строго за вимогами підпільницької конспірації. Її він вимагав від інших, тож показує приклад сам особисто. Адже не знищивши з причини, скажімо, милосердя ворога, цим він наражає на смертельну небезпеку як власне, так і багатьох інших побратимів життя. З іншого боку, вбивство міліціонера — це своєрідна, виражена в найбільш експресивно дієвий спосіб відповідь-протест на пропозицію припинити боротьбу й здатися, а отже — підло зрадити всю свою армію і всю націю. Навіть сама така пропозиція у сприйнятті Головного командира УПА є великою його образою й приниженням, що

заслуговує на кару смерті, яку він без вагання виконує. Це в особливий спосіб демонструє його моральну стійкість і безмежну відданість своїй національній ідеї.

Знову ж таки продиктований строгими вимогами конспірації убити матір Дарії Гусяк перемагається високим гуманізмом Р. Шухевича, його вірою в моральну стійкість і духовну міцність простих людей. Він переконаний, що ця старша жінка навіть під найбільшими московськими тортурами не зрадить.

Хоча доволі коротким і стислим, але тим не менше досить таки змістовним і симпатичним у творі є образ жінки, яка спрямувала переслідувачів Р. Шухевича і Дарії Гусяк в інший бік. Її безіменність вказує на її пересічність і типовість — вона представник народу. Звісно, ця жінка не могла знати, кого вона рятує, але добре розуміла, що переслідувачі є ворогами й женуться за кимось зі своїх. Цей епізод ми сприймаємо теж як художній вимисел. В його основі очевидно лежить стереотипна поведінка багатьох українських людей, що цілком закономірно у масових випадках рятували повстанців і підпільників, скеровуючи їхніх переслідувачів у протилежну сторону. При цьому вони на перший погляд ніби свідомо порушують моральний закон — говорять неправду, тобто брешуть. Проте у цій ситуації це не вважається гріхом, тому що це не робиться задля якоїсь особистої матеріальної вигоди, а навпаки — для великого блага, для порятунку від тяжких мук а навіть і смерті інших людей.

Разом з тим, імпульсом для художнього компонування цього образу якоюсь мірою міг бути і відомий мотив апокрифічних легенд чи колядок, коли воїни Ірода, переслідуючи святу родину — Матір Божу з малим Ісусом і Йосифом, зустрічають женця, який рятує втікачів, повернувши переслідувачів назад. В обох випадках і жінка, і жнець не знають, кого саме переслідують, проте добре розуміють, що переслідувачі — вороги, які мають на меті знищити тих, за ким женуться. В обох випадках Божа воля робить їх рятівниками, а отже і позитивними, симпатичними образами. Правда, у першому, давнішому випадку, женця звільнено від потреби брехати, — він таки говорить правду, адже крізь призму Божого чуда, — зранку він пшеницю сів, а після обіду вже вона достигла, і він її вже жне. Жінка ж є реальною особою, і єдиний доступний їй спосіб уряту-

вати втікачів — збрехати ворогам. Причому, втікачі її не просили цього робити, так змусили її поступити громадянська позиція і моральність. Вона так вчинила за покликом свого сумління й національної свідомості. І при тім ризикувала власним життям, бо ж якби вороги викрили її справжній намір, зазнала б від них жорстокої кари.

Пуантом народного оповідання є сцена останнього бою Р. Шухевича.

Судоплатов говорить про неї кількама реченнями, а в переказі це доволі розлога й детальна сцена. Тут він поданий згідно вже повністю сформованої повстанської героїчної епіки, оскільки виникнення цього твору припадає на наші новітні часи — перші роки відновленої української державності. Отже Р. Шухевич, попри його найвищий військовий ранг Головного командира УПА, виступає перед нами у статусі типового епічного героя повстанської доби. Найперше він, як і багато інших епічних повстанських героїв, без вагань сам один кидається у нерівний бій з великою кількістю ворогів. І вже саме цей поступок характеризує Р. Шухевича як надзвичайно відважного, безстрашного, незламного духом воювача. Зважаючи на ситуацію, що вороги багатократно переважають і кількістю, і зброєю, не міг Шухевич не усвідомлювати, що цей бій смертельний. Та думка про можливість загинути не бентежить і не лякає його, адже для справжнього воювача загинути у бою — це велика честь і славний кінець. Це, як зазначає ще козацька оповідна традиція, тривале життя в епічній пам'яті наступних поколінь. Водночас це вчинок характеризує в образі Р. Шухевича таку вагому складову його особистості як жертвовність.

Далі розповідь констатує високі особисті бойові якості Головного командира УПА — адже він сам вбиває кілька ворогів. Пізніше уточняється, що трьох. Із спогадів Ганни Дидик відомо, що в останньому бою Р. Шухевич застрелив російського офіцера і солдата.

Як бачимо, оповідач у своїй розповіді застосовує художнє перебільшення. Так само змодельованим є факт, що Р. Шухевич пробивається на вулицю і там продовжує бій. Ця гіперболізація в ідейно-художньому плані покликана більш об'ємно уявити бойову доблесть і стійкість Головного командира УПА. Примітно, що це художнє перебільшення є кількості, використується оповіда-

чем у всіх можливих площинах. Це і стосовно кількості знищених ворогів, тривалості бою, а також розширення місця бою.

Далі для героїзації й уславлення особи Р. Шухевича зустрічаємо використання типового для повстанського героїчного епосу поетично-смыслового кліше «до останнього патрона». Воно характеризує особу з найкращих бойових якостей. Це кліше — одне з найпоширеніших у фольклорі форм окреслення і визнання воювачького героїзму.

Вершина героїчного чину Р. Шухевича — його бойове самогубство. Для нього в українській повстанській традиції викристалізувалось поетично-смыслове кліше «Останній патрон для себе».

Висновок. На основі аналізу оригінального переказу констатуємо, що українська народно-епічна героїчна традиція продовжує побутувати й у новітню епоху української історії. Вона ставить питання розкриття суспільної ролі й історичного значення видатних осіб, серед яких — Головний командир УПА Роман Шухевич. Його постать служить динамічним імпульсом творення навколо себе оповідного фольклору. У цьому процесі сформувалася інша, відмінна від офіційної, наукової — епічна версія загибелі Головного командира УПА. Автор вперше відкрив і дослідив притаманне повстанській прозі новітнє модерне явище — тенденцію певного протистояння між епічною — усною і науковою — письмовою формами трактування дійсності. Йдеться про певного роду опротестування народно-епічною традицією права наукового, письмового погляду на історію як єдино правильного, що при цьому ігнорує епічні форми. Водночас простежується симбіоз усної і книжної традиції як особливості повстанського епосу, діалектика співпраці й протистояння між двома традиціями.

1. Дем'ян Г. Український народ про генерала Романа Шухевича — «Тараса Чупринку». *Визвольний шлях*. 1998. Кн. 3 (600). С. 259—271; Кн. 4 (601). С. 391—400.
2. Дем'ян Г. *Генерал УПА Олекса Гасин-«Лицар»*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2003. 648 с.
3. *Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах*. Записи та упоряд. Григорія Дем'яна. Львів: Афіша, 2006. 568 с.
4. Лунь Є. Постать Романа Шухевича в оповідному фольклорі Яворівщини. *Український визвольний рух*. Центр досліджень визвольного руху; Інститут украї-

- нознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів: Мс, 2007. Збірник 10. С. 203—224.
5. Луньо Є. Головний командир УПА Роман Шухевич у фольклорній прозі Яворівщини. *Народознавчі зошити*. 2011. № 1. С. 43—65.
 6. Луньо Є. Народне оповідання «Роман Шухевич перебуває в секретній повстанській криївці: ідейно-художній аспект. *Східноєвропейський історичний вісник*. Гол. ред. В. Ільницький, упор. В. Футала, М. Галів. Дрогобич: Посвіт, 2017. Спеціальний випуск II. С. 175—185.
 7. Луньо Є. Народний переказ «Роман Шухевич і Осип Дяків квартирують у селянській хаті: ідейно-смісловий аспект. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 30: Український визвольний рух ХХ століття. Гол. редкол. Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. Михайло Романюк. НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. С. 229—235.
 8. Луньо Є. Народний переказ «Роман Шухевич прилітає у ліс до повстанців»: ідейно-смісловий і естетичний аспект. *Народознавчі зошити*. 2019. № 4. С. 906—914.
 9. *Енциклопедія постмодернізму*. За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко. Київ: Основи, 2003. 503 с.
 10. Боров Ю. *Эстетика*. Изд. 4-е, доп. Москва: Издательство политической литературы, 1988. 496 с.
 11. Судоплатов П. *Разведка и Кремль (Записки нежелательного свидетеля): Рассекреченные жизни*. Москва: Гя, 1996. URL: [www.rulit.me › books › razvedka-i-kreml-za...](http://www.rulit.me/books/razvedka-i-kreml-za...)
 12. Луньо Є. Народний переказ «Юрій Шухевич признається до загиблого батька: ідейно-художній аспект. *Міфологія і фольклор*. 2018. № 3—4. С. 5—13.
 13. *Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців*. Записав і упорядкував Євген Луньо. Т. 1: Наконечне Перше. Наконечне Друге. Львів: Літопис, 2005. 576 с. + XXXII с.
 14. Кук В. Головний Командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич. *Літопис Української Повстанської Армії*. Т. 45. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2007. С. 470—490.
- Demian, G. (1998). Ukrainian people about General Roman Shukhevych — «Taras Chuprynka». *Liberation Way* (Vol. 3 (600), pp. 259—271; Vol. 4 (601), pp. 391—400) [in Ukrainian].
- Demian, G. (2003). *General UPA Oleksa Gasin-«Lytsar»*. Lviv: The Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Demian, Gregory. (Ed.). (2006). *Stepan Bandera and his family in folk songs, retellings and memoirs*. Lviv: Afisha [in Ukrainian].
- Lunio, E. (2007). The personality of Roman Shukhevich in the narrative folklore of Yavorivshchyna district. *Ukrainian liberation movement* (Vol. 10, pp. 203—224). Center for Studies in the Liberation Movement; Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv: Ms [in Ukrainian].
- Lunio, E. (2011). UPA Chief Commander Roman Shukhevych in folklore prose of Yavorivshchyna district. *The Ethnology Notebooks*, 1, 43—65 [in Ukrainian].
- Lunio, E., Ilnytsky, V., Futala, V., & Galiev, M. (Eds.). (2017). The folk story «Roman Shukhevych is in a secret insurgent's hideout»: an ideo-artistic aspect. *Eastern European Historical Bulletin* (Special issue II, pp. 175—185). Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Lunio, E. (2017). Folk retelling «Roman Shukhevych and Osip Dyakov are staying in a peasant house»: an ideological and semantic aspect. *Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood* (Vol. 30, pp. 229—235). National Academy of Sciences of Ukraine; Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv [in Ukrainian].
- Lunio, E. (2019). Folk retelling «Roman Shukhevych arrives in the forest to the insurgents», ideas-semantic and aesthetic aspect. *The Ethnology Notebooks*, 4, 906—914 [in Ukrainian].
- Vinquist, Ch., & Taylor, V. (Eds.). (2003). *Encyclopedia of Postmodernism*. Kyiv: Fundamentals [in Ukrainian].
- Borev, Y. (1988). *Aesthetics* (Ed. 4th, add). Moscow: Political Literature Publishing House [in Russian].
- Sudoplatov, P. (1996). *Intelligence and the Kremlin. (Notes from an unwanted witness): Declassified lives*. Moscow: Geya LLP. Retrieved from: [www.rulit.me › books › razvedka-i-kreml-za...](http://www.rulit.me/books/razvedka-i-kreml-za...) [in Russian].
- Lunio, E. (2018). Folk retelling «Yuri Shukhevych recognizes to his deceased father»: ideological and artistic aspect. *Mythology and folklore*, 3—4, 5—13 [in Ukrainian].
- Lunio, Eugene (Ed.). (2005). *Yavorivshchyna region in the insurgent struggle. Stories of participants and eyewitnesses* (Vol. 1): Nakoneczne First. Nakoneczne Second. Lviv: Chronicle [in Ukrainian].
- Cook, V. (2007). UPA Commander-in-Chief general-horunji Roman Shukhevych. *Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army* (Vol. 45, pp. 470—490). Toront; Lviv: UPA Chronicle Publishing House [in Ukrainian].

REFERENCES

- Demian, G. (1998). Ukrainian people about General Roman Shukhevych — «Taras Chuprynka». *Liberation Way* (Vol. 3 (600), pp. 259—271; Vol. 4 (601), pp. 391—400) [in Ukrainian].